

Romana ŁAPA

Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu

'DAWCA' I 'BIORCA' WE WSPÓŁCZESNYCH TEKSTACH PRAWNYCH

Prezentowane uwagi dotyczą prawnej odmiany języka. Materiał badawczy tworzą teksty współcześnie obowiązujących ustaw prawnych. Część z nich opublikowano w postaci kodeksów¹. Są to: *Kodeks cywilny*², *Kodeks postępowania administracyjnego*³, *Kodeks postępowania karnego*⁴ i *Kodeks pracy*⁵. Do opisu zostały też włączone trzy ustawy podatkowe⁶: *Podatek dochodowy od osób fizycznych*⁷, *Zryczałtowany podatek dochodowy*⁸, *Podatek dochodowy od osób prawnych*⁹. Badaniem objęto również *Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*.

Charakterystyka materiału prawnego, podobnie jak we wcześniejszych pracach autorki¹⁰, wiąże się z oglądem ról semantycznych, innymi

---

¹ Wszystkie analizowane kodeksy, poza „Kodeksem karnym” i „Kodeksem postępowania karnego”, tworzą serię Kodeksy „Gazety Prawnej”.

² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r.; stan prawny na 1 stycznia 2006 r. z uwzględnieniem zmian wchodzących w życie 20 lutego 2006 r.

³ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r.: *Kodeks postępowania administracyjnego*; ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r.: *Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi*; stan prawny na 9 maja 2006 r.

⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r.; stan prawny: marzec 2008 r.

⁵ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r.; stan prawny na 1 stycznia 2007 r.

⁶ Ustawy te pochodzą z publikacji *Podatki 2006. Część I*, która stanowi dodatek do „Gazety Prawnej”.

⁷ Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r.

⁸ Ustawa z dnia 20 listopada 1998 r.

⁹ Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r.

¹⁰ Zob.: *'Dominujący' i 'podporządkowany' w Kodeksie prawa kanonicznego*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś*, t. IV, pod red. S. Mikołajczaka, P. Bortkiewicza, M. Rybki, Poznań 2009, a także: *Relacja 'dominujący' – 'podporządkowany' we współczesnych tekstach prawnych*, [w:] *Kształtowanie się wzorów i wzorców językowych*, pod red. A. Piotrowicz, K. Skibskiego, M. Szczyszka, Poznań 2009, s. 245–254.

słowy znaczeń gramatycznych, mających wymiar kategoryalny i mówiących o sposobie ujmowania znaczeń leksykalnych w konstrukcjach składniowych¹¹. Przedmiot rozważań stanowią role semantyczne tworzące konwers¹² ‘dawca’ : ‘biorca’.

Analiza przebiega pod kątem składniowym¹³. Rozpatruję struktury zdaniowe, a w nich zarówno grupy imienne, jak i werbalne. Ustalam, za pośrednictwem jakich wyrażen formalizowane są role semantyczne ‘dawca’ i ‘biorca’. W grupach werbalnych wyodrębniam składniki, jednoznacznie sygnalizujące badaną relację. Składniki te różnicują się od strony formalnej. Przeważają wśród nich czasowniki w formie bezokolicznika. Pojawiają się również – co prawda rzadko – rzeczowniki dewerbalne.

Charakterystyka grup imiennych w pozycji podmiotu służy rozpoznaniu kierunku dwóch regulacji: dawania i brania. Innymi słowy, wskazuje ona na to, kim jest uczestnik akcji, który daje; kim natomiast uczestnik akcji, który bierze. Pozwala ponadto określić, jakie miejsce zajmują dwa partycypanty w przestrzeni administracyjno-prawnej.

Wykładniki partycypanta w podmiocie to prymarne wyrażenia argumentowe i wyrażenia derywowane. Prymarne wyrażenia argumentowe należą do mniejszości. Są to głównie *nomina propria*, a dokładniej nazwy sprawowanych urzędów, nazwy instytucjonalne (instytucjonimy¹⁴), a niekiedy nazwy państw. Przeważają wyrażenia derywowane¹⁵. Wśród nich licznie występują znominalizowane jednoskładnikowe frazy imienne, np.: *pracownik* – ‘ten, który/kto pracuje’; *przewoźnik* ‘ten który/kto przewozi’; *skarżący* – ‘ten, który/kto skarży’. Często frazy jednoskładni-

¹¹ Podaję za: Z. Krążyńska, *Znaczenia gramatyczne staropolskich wyrażen przyimkowych z imiennym członem osobowym*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, pod red. S. Borawskiego, Zielona Góra 2005, s. 347. Opisując role semantyczne, używam też wymiennie terminów: „aktant”, „partycypant”, „uczestnik akcji”.

¹² W sprawie konwersji patrz: J. D. Apresjan, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, przeł.: Z. Kozłowska i A. Markowski, wyd. II, Wrocław 1995, s. 242 i nast.

¹³ W badaniach operuję aparatem pojęciowym składni semantycznej; zob.: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, pod red. Z. Topolińskiej, Warszawa 1984. Uwzględniłam w opisie dwa poziomy: poziom treści i poziom wyrażania. Używam terminu **wyrażenie** na oznaczenie prostszych składników, konstytuujących zarówno grupy imienne, jak i grupy werbalne.

¹⁴ W sprawie instytucjonimów patrz m.in.: T. Breza, *Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonimy)*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko, Warszawa – Kraków 1998, s. 343–361.

¹⁵ Wyrażenia derywowane, tzn. wyrażenia przeniesione do pozycji argumentu; zob: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, op. cit., s. 301.

kowe rozbudowuje się wyrażeniem imiesłowowym, np.: *pracownik uprawniony do urlopu wychowawczego; wnioskodawca niezadowolony ze sposobu załatwienia wniosku*¹⁶. Rozwijają się również konstrukcją względną, np.: *pracownik, który otrzymał skargę dotyczącą jego działalności; podatnicy, którzy osiągają dochody z działów specjalnych produkcji rolnej*¹⁷.

A. Ponieważ w zebranym materiale rozbudowaną i ciekawą grupę stanowią przykłady, w których w pozycji podmiotu pokazuje się 'dawca', od nich rozpocznę analizę.

Rola semantyczna 'dawca' może być rozpatrywana pod kątem tego, co daje uczestnik akcji ujęty podmiotem¹⁸. To, co się daje, komunikują składniki, które są prawostronnie przyłączane przez wyrażenia predykatywne tworzące/współtworzące grupy werbalne. Składniki te to m.in. deirywaty zdarzeniowe, które w omawianych tekstach prawnych mają znaczenie obiektowe. Funkcjonują jako nazwy dokumentów, np.: *wydać rozporządzenie, wydawać zaświadczenia, wydać zarządzenie, składać skargi i petycje, składać deklaracje, złożyć wniosek, złożyć sprawozdanie*. W takim materiale partycypanant w podmiocie ujawnia się jako 'nadawca'.

'Nadawca' pokazuje się również w przykładach, w których grupę werbalną konstytuują czasowniki: *informować, poinformować, powiadomić, zawiadomić*. Wymienione wyrażenia otwierają miejsce dla składników o znaczeniu niematerialnym: *informować o treści odpowiedzi, poinformować o przyczynach zatrzymania, powiadomić o wiadomych poczynaniach oskarżonego, zawiadomić o decyzjach i innych czynnościach, zawiadomić o sposobie załatwienia skargi* i in.

Najmniej liczne w tekstach prawnych są struktury zdaniowe, w których partycypanant ujęty podmiotem daje środki pieniężne i rzeczy materialne, np.: *oddać przedmioty o wartości artystycznej lub historycznej, oddać rzecz najętą, zwrócić zatrzymane rzeczy, przekazać uzyskaną kwotę pieniężną, przyznawać koszty podróży i inne należności, wpłacić zaliczkę, wpłacić kwotę, wpłacić określoną sumę*.

¹⁶ Wskazany proces nominalizacyjny to adiektywizacja morfologiczna; zob.: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, op. cit., s. 343.

¹⁷ Wówczas gdy konstrukcja względna (relatywna) pełni funkcję atrybutu, mamy do czynienia z adiektywizacją syntaktyczną; zob.: *Gramatyka współczesnego języka polskiego, Składnia*, op. cit., s. 343.

¹⁸ M.in. taki sposób opisu roli semantycznej 'dawca' pokazuje Z. Krążyńska; *Znaczenia gramatyczne staropolskich...*, op. cit., s. 361–369.

Zależność 'dawca'-'biorca' ma charakter niesymetryczny. Niesymetryczność wypływa z nierównorzędnego statusu wymienionych aktantów. Dwóch uczestników akcji różnicuje przede wszystkim pozycja zajmowana w przestrzeni administracyjno-prawnej. Przypomnę, z jednej strony idzie o prawodawców, a więc tych, którzy tworzą prawo, realizują je i stoją na jego straży. Z drugiej zaś – pojawiają się obywatele. Podporządkowują się oni nałożonym zobowiązaniom, a jednocześnie mają przywileje: mogą dochodzić swoich praw. Zarysowaną perspektywę dopełniają inne hierarchiczne układy, zdeterminowane m.in. statusem zawodowym partycypantów bądź specyfiką określonej regulacji prawnej. Na zależność 'dawca' : 'biorca' nakłada się zatem relacja 'dominujący' : 'podporządkowany'¹⁹. Krzyżowanie się dwóch relacji uwidacznia się w większości rozpatrywanych przykładów.

Wykładniki treści 'dawać' – podobnie jak wykładniki treści 'brać' – najczęściej współwystępują w grupie werbalnej z jednostkami modalnymi. Spośród tych jednostek najwyższą frekwencją odznacza się czasownik *móc* i wyrażenie *być obowiązany*. W badanych ustawach jednostki modalne komunikują znaczenia deontyczne. Są to: obowiązek, powinność i przyzwolenie²⁰.

Warto dopowiedzieć, że modalność deontyczna jest kategorią, którą współtworzy sprawca modalności²¹. W analizowanych przykładach prymarne źródło sprawcze²² ma wymiar przedmiotowy: jest to norma prawna określająca życie wszystkich członków przestrzeni administracyjno-prawnej.

Badany materiał odzwierciedla różny zakres użycia wykładników treści 'dawać' w grupie werbalnej. Ich obecność w grupie werbalnej wypływa z charakteru komunikowanej sytuacji prawnej, a ściślej – wiąże się z tym, kim jest 'dawca'. W dużym stopniu wyrażenia te są skorelowane

¹⁹ Dokładny opis relacji w moich dwóch artykułach; patrz przypis 10.

²⁰ Opis wykładników modalnych od strony pragmatycznej pozwala wydobyc inne znaczenia modalne, tzw. zmodyfikowane znaczenia modalne: nakaz i rada; w tej sprawie zob.: R. Łapa, *Predykatywne wyrażenia modalne z bezokolicznikiem we współczesnej polskiej prasie*, Poznań 2003.

²¹ Zob. m.in.: E. Jędrzejko, *Semantyka i składnia polskich czasowników deontycznych*, Wrocław 1987, s. 35; a także: R. Łapa, *Predykatywne wyrażenia modalne...*, op. cit., s. 50 i dalsze.

²² Rozróżnienie: prymarne źródło sprawcze (prymarny sprawca) – wtórne źródło sprawcze (wtórny sprawca) daje się zauważyć w opisie pragmatycznym podstawowych jednostek modalnych. Wtórne źródło sprawcze to element układu komunikacyjnego – nadawca; zob.: R. Łapa, *Predykatywne wyrażenia modalne...*, op. cit.

z określonymi grupami imiennymi, tzn. inne wyrażenia budują grupę werbalną, jeśli na rolę ‘dawca’ nakłada się rola ‘dominujący’; inne wyrażenia są natomiast charakterystyczne dla grupy werbalnej, jeśli ‘dawca’ to jednocześnie ‘podporządkowany’.

Wyodrębniają się struktury zdaniowe z wyrażeniem *wydawać (coś)*. W zebranych przykładach partycypant sformalizowany podmiotem wyróżnia się cechą ‘władza’. Jest to osoba pełniąca znaczące funkcje państwowe i społeczne, a także organ instytucjonalny.

Prezes sądu wydaje pisemne zarządzenie o wyznaczeniu rozprawy głównej. (KPK, s. 267)

Przewodniczący wydaje wszelkie zarządzenia niezbędne do utrzymania na sali sądowej spokoju i porządku. (KPK, s. 272)

Rada Ministrów wyda, w drodze rozporządzenia, przepisy o organizacji przyjmowania i rozpatrywania skarg i wniosków. (KPA, s. 51)

W przywołanym materiale zwraca uwagę nieobecność w planie formalnym partycypanta ‘biorca’. Nieujawnienie wskazanego uczestnika akcji sprawia, że w pozycji podmiotu zaciera się rola ‘dawca’, pokazuje się z kolei rola ‘sprawca akcji’²³.

Inaczej wyglądają przykłady, w których wykładnikami roli ‘dawca’ są derywaty morfologiczne (rzeczownikowe nazwy wykonawcy czynności). Rola ‘biorca’ pokazuje się wówczas na powierzchni; jest ujęta składnikiem w celowniku.

*W związku z rozwiązaniem lub wygaśnięciem stosunku pracy **pracodawca** jest obowiązany niezwłocznie wydać **pracownikowi** świadectwo pracy.* (KP, s. 63)

***Przedsiębiorca** składowy jest obowiązany wydać **składającemu** pokwitowanie, które powinno wymieniać rodzaj, ilość, oznaczenie oraz sposób opakowania rzeczy, jak też inne istotne postanowienia umowy.* (KC, s. 183)

²³ Z. Krążyńska pisze: „Specyfika wyodrębnionych konstrukcji [sprawca/dawca – biorca – R. L.] wynika z faktu, że zależności, w jakich widziana jest akcja, wymagają – w układzie podstawowym – udziału co najmniej dwóch partycypantów. Struktury bardziej elementarne, z jednym partycypantem, charakteryzują się tym, że składnik o cesze „osoba” lokowany jest prymarnie w pozycji podmiotu. Jego semantyczna rola jawi się w tej pozycji dwojako: aktywnie („sprawca akcji” – *Janek czyta książkę*) bądź pasywnie („nosiciel stanu/cechy” – *Janek śpi*). Gdy osobowych uczestników akcji jest więcej, znaczenia grammatyczne niesione przez składniki z cechą „osoba” różnicują się, co nie pozostaje bez wpływu na modyfikacje ról podstawowych („sprawca akcji” – „nosiciel stanu/cechy”); Z. Krążyńska, *Znaczenia grammatyczne staropolskich...*, op. cit., s. 358–359.

Warto zauważyć, że analizowany układ konwersywny wyraźnie krzyżuje się z konwersem ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’. ‘Dominujący’ współistnieje z rolą ‘dawca’ w podmiocie, ‘podporządkowany’ nakłada się na rolę ‘biorca’ w celowniku. Niesymetryczność ról warunkują status zawodowy bądź specyfika danej regulacji prawnej.

Dominujący status aktanta ‘dawca’ uwydatnia się również w zdaniach zawierających grupy werbalne ze słowem *udzielać/udzielić* (czegoś). Na hierarchiczność ról ‘dawca’ i ‘biorca’ wpływa pozycja zawodowa. Trzeba odnotować, że czasownik *udzielać/udzielić* (czegoś) może przyłączać prawostronnie nie tylko rzeczowniki obiektowe, lecz także wyrażenia abstrakcyjne.

Pracodawca jest obowiązany udzielać pracownicy ciężarnej zwolnień od pracy na zlecenie przez lekarza badania lekarskie przeprowadzane w związku z ciążą, [...]. (KP, s. 93)

Pracodawca może udzielić pracownikowi urlopu bezpłatnego w celu wykonywania pracy u innego pracodawcy przez okres ustalony [...]. (KP, s. 88)

W odrębny typ układają się przykłady obrazujące sytuację prawną obywatela z perspektywy przysługujących mu praw i przywilejów. Komunikują one na niższym poziomie struktury zdaniowej osobowego aktanta, który jako ‘biorca’ jest jednocześnie inicjatorem działania uczestnika akcji w podmiocie. Partycypanta – inicjatora ujmuje się za pośrednictwem dwóch rozbudowanych wyrażen przyimkowych: *na wniosek* (kogoś) i *na żądanie* (kogoś). Wskazany uczestnik akcji jest przywoływany w pozycji podrzędnej za pośrednictwem nazw wykonawcy czynności lub form imiesłowowych.

Przedstawiona zależność uwidacznia się zwłaszcza w zdaniach zawierających grupę werbalną ze słowem *udzielić/udzielać* (czegoś). Niektóre z tych zdań są charakterystyczne również dlatego, że działa w nich system wewnątrztekstowych odniesień – anafora. Użyty w formie celownika zaimek osobowy *on*, w którym dochodzi do zaistnienia roli ‘biorca’, pełni funkcję odsyłacza do treści sformalizowanej wyrażeniem przyimkowym *na wniosek kogoś*²⁴.

Na pisemny wniosek pracownika pracodawca może udzielić mu urlopu bezpłatnego. (KP, s. 88)

²⁴ Wskazana technika anaforyczna to pronominalizacja; zob.: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, op. cit., s. 327.

W zamian za czas przepracowany w godzinach nadliczbowych pracodawca, na pisemny wniosek pracownika, może udzielić mu w tym samym wymiarze czasu wolnego od pracy. (KP, s. 78)

Pracodawca jest obowiązany udzielić na żądanie pracownika i w terminie przez niego wskazanym nie więcej niż 4 dni urlopu w każdym roku kalendarzowym. (KP, s. 87)

Rzadziej zarysowana zależność pokazuje się w kontekstach z grupą werbalną z wyrażeniem *wydać (coś)*.

Po przekazaniu sądowi skargi sąd może na wniosek skarżącego wydać postanowienie o wstrzymaniu wykonania w całości lub w części aktu lub czynności, o których mowa w & 1 [...]. (KPA, s. 72)

Czasem o partycypancie – inicjatorze, określającym poczynania uczestnika akcji w podmiocie, mówią zdania z grupą werbalną współtworzoną przez czasownik *udostępnić (coś)*.

Pracodawca, na żądanie pracownika, jest obowiązany udostępnić do wglądu dokumenty, na których podstawie zostało obliczone jego wynagrodzenie. (KP, s. 57)

Dominujący status ujętego podmiotem partycypanta ‘dawca’ uwypukla się w kontekstach ze słowem *doręczać/doręczyć (coś)*.

Przed zawarciem umowy ubezpieczenia zakład ubezpieczeń ma obowiązek doręczyć ubezpieczającemu tekst ogólnych warunków ubezpieczenia. (KC, s. 173)

Zdecydowanie częściej we wskazanym materiale ‘dawca’ nie jest strukturalizowany. Jego obecność jedynie implikuje forma nieosobowa czasownika *doręczać*.

Jeżeli strona ustanowiła pełnomocnika, pisma doręcza się pełnomocnikowi. (KPA, s. 24)

Osobom pozbawionym wolności doręcza się pismo za pośrednictwem administracji odpowiedniego zakładu. (KPK, s. 175)

Niekiedy formalizację aktanta blokuje predykatyw modalny, np. *na-leży*.

Stronie nieobecnej na posiedzeniu jawnym należy zawsze doręczyć zawiadomienie na następne posiedzenie. (KPA, s. 77)

Charakterystyczne jest zdanie z wyrażeniem *przekazać (coś)*. Rolę ‘dawca’ przywołuje się w nim metonimicznie – za pośrednictwem nazwy państwa. Ponadto składnik imienny w grupie werbalnej, inaczej aniżeli w kontekstach omówionych, ma znaczenie nieobiektywne.

Rzeczpospolita Polska może na podstawie umowy międzynarodowej prze-

kazać organizacji międzynarodowej lub organowi międzynarodowemu **kompetencje organów władzy państwowej w niektórych sprawach.** (Konst., s. 45)

Z innymi grupami werbalnymi skorelowana jest rola 'dawca' krzyżująca się z rolą 'podporządkowany'. Wyodrębniają się liczne grupy tworzone/współtworzone przez słowo *składać/złożyć (coś)*. 'Dawca' może być w nich ujęty upowszechniającym zaimkiem *każdy*. Taka formalizacja sprawia, że wskazany partycypant jest mało konkretny, niedookreślony; zwłaszcza w porównaniu z materiałem zaprezentowanym powyżej. Warto jednakże podkreślić, że za sprawą takiej formalizacji uwypukla się uprzywilejowany status obywatela: użyty kategorialnie zaimek *każdy* odnosi się nie tyle do kogoś, kto realizuje nałożone zobowiązania, lecz wskazuje na kogoś, komu przysługują określone prawa.

Każdy ma prawo składać petycje, wnioski i skargi w interesie publicznym, własnym lub innej osoby za jej zgodą do organów władzy publicznej oraz do organizacji i instytucji społecznych w związku z wykonywanymi przez nie zadaniami zleconymi z zakresu administracji publicznej. (Konst., s. 38)

W kolejnych przykładach funkcję wykładników roli 'dawca' pełnią przede wszystkim wyrażenia znominalizowane, charakteryzujące aktanta przez czynność lub cechę. Niesymetryczność relacji konwersywnej określa wtedy nie tyle sytuacja zawodowa, ile specyfika danej regulacji prawnej.

Pracownik uprawniony do urlopu wychowawczego może złożyć pracodawcy wniosek o obniżenie jego wymiaru czasu pracy do wymiaru nie niższego niż połowa pełnego wymiaru czasu pracy w okresie, w którym mógłby korzystać z takiego urlopu. (KP, s. 94)

Podatnicy, którzy osiągną dochody z działów specjalnych produkcji rolnej, są obowiązani składać w terminie do dnia 30 listopada roku poprzedzającego rok podatkowy urzędowi skarbowemu deklaracje według wzoru o rodzajach i rozmiarach zamierzonej produkcji w roku następnym. (P, s. 70)

Po upływie roku podatkowego, w terminie do dnia 31 stycznia, **podatnik jest obowiązany złożyć w urzędzie skarbowym roczną deklarację według ustalonego wzoru o wysokości składki na ubezpieczenie zdrowotne [...].** (P, s. 101)

Do dnia 31 stycznia roku następującego po roku podatkowym **osoba duchowna jest obowiązana złożyć w urzędzie skarbowym, którym kieruje naczelnik urzędu skarbowego, właściwą według miejsca wykonywania funkcji o charakterze duszpasterskim roczną deklarację według ustalonego wzoru [...].** (P, s. 104)

Dwa ostatnie zdania różnią się od wcześniejszych. Za sprawą lokalizującego przyimka *w* w wyrażeniach *w urzędzie skarbowym* i *w urzędzie skarbowym, którym kieruje naczelnik urzędu skarbowego* dochodzi do zaistnienia nie znaczenia 'biorca', lecz 'miejsce'.

Rola 'dawca' krzyżująca się w podmiocie z rolą 'podporządkowany' pokazuje się także w strukturach z wyrażeniem *wnieść (coś)*.

Pracownik może wnieść odwołanie od wypowiedzenia umowy do sądu pracy, o którym mowa w dziale dwunastym. (KP, s. 42)

Organ, o którym mowa w art. 325d, może wnieść akt oskarżenia bezpośrednio do sądu, chyba że prokurator postanowi inaczej. (KPK, s. 154)

Trzeba dopowiedzieć, że strukturalizacja partycypanta w podmiocie w zdaniach ze składnikami *składać/złożyć (coś)* i *wnosić/wnieść (coś)* nie jest obligatoryjna. Partycypant ten może być jedynie implikowany, np. formą nieosobową podanych czasowników.

Wniosek składa się bezpośrednio do sądu. (KPA, s. 73)

Skargi składa się do organów właściwych do ich rozpatrzenia. (KPA, s. 51)

Skargę kasacyjną wnosi się do sądu, który wydał zaskarżony wyrok lub postanowienie [...]. (KPA, s. 91)

Czasem jego obecność w planie semantycznym konotuje współtworzący grupę werbalną imiesłów bierny.

Petycje, skargi i wnioski mogą być składane do organizacji i instytucji społecznych w związku z wykonywanymi przez nie zadaniami zleconymi z zakresu administracji publicznej. (KPA, s. 50)

'Dawca' o podrzędnym statusie ujawnia się też w zdaniu z grupą werbalną, która zawiera składnik *przedłożenie (czegoś)*. Wykładnikiem roli 'biorca' jest wyrażenie przyimkowe *na żądanie (kogoś)*, w którym sygnalizuje się dodatkowo sprawczy wymiar działań wskazanego aktanta.

Na żądanie organów podatkowych lub organów kontroli skarbowej podatnicy są obowiązani do przedłożenia dokumentacji, o której mowa w ust. 1–3, w terminie 7 dni od dnia doręczenia żądania tej dokumentacji przez te organy. (P, s. 150)

Metaforyczny charakter dawania oddają składniki grupy werbalnej mówiące o przekazywaniu informacji: *informować, poinformować, powiadomić* i *zawiadamiać/zawiadomić*. Pod ich wpływem w podmiocie pokazuje się rola 'nadawca'; rola 'odbiorca' komunikowana jest wówczas rzeczownikiem w bierniku.

Spośród wymienionych czasowników najwyższą frekwencją odznacza się *zawiadamiać/zawiadomić*. W zdaniach z tym słowem w podmiocie ujawnia się zazwyczaj partycypant podporządkowany działaniu organu bądź osoby zajmującej znaczące stanowisko służbowe.

W toku postępowania strony oraz ich przedstawiciele i pełnomocnicy mają obowiązek zawiadomić organ administracji publicznej o każdej zmianie swego adresu. (KPA, s. 24)

Strony i ich przedstawiciele mają obowiązek zawiadamiać sąd o każdej zmianie swojego zamieszkania, adresów do doręczeń lub siedziby. (KPA, s. 74)

O zmianach, o których mowa w ust. 1, 2 i 4 podatnik jest obowiązany zawiadomić w formie pisemnej naczelnika urzędu skarbowego, najpóźniej w terminie siedmiu dni od powstania okoliczności powodujących zmiany. (P, s. 103)

W razie zmiany miejsca wykonywania funkcji, osoba duchowna jest zobowiązana w terminie siedmiu dni zawiadomić o tym naczelników urzędów skarbowych właściwych według dotychczasowego i nowego miejsca wykonywania funkcji oraz podać dane niezbędne do ustalenia wysokości ryczałtu według nowego miejsca wykonywania funkcji. (P, s. 104/105)

Rzadziej jako 'nadawca' występuje instytucja lub osoba o wysokim prestiżu zawodowym.

O wniesieniu odwołania organ administracji publicznej, który wydał decyzję, zawiadomi strony. (KPA, s. 41)

O zastosowaniu tymczasowego aresztowania sąd jest obowiązany niezwłocznie zawiadomić osobę najbliższą dla oskarżonego; może to być osoba wskazana przez oskarżonego. (KPK, s. 226)

Sąd lub prokurator niezwłocznie zawiadamia pokrzywdzonego, jego przedstawiciela ustawowego lub osobę, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje, o uchyleniu, nieprzedłużeniu lub zmianie tymczasowego aresztowania na inny środek zapobiegawczy [...]. (KPK, s. 223)

Niekiedy 'nadawca' pozostaje nieujawniony. Jest wtedy implikowany formą nieosobową słowa bądź formą imiesłowu biernego.

Uprawnionego do wzięcia udziału w czynności procesowej zawiadamia się o jej czasie i miejscu, chyba że ustawa stanowi inaczej. (KPK, s. 169)

Strony mogą być zawiadamiane o decyzjach i innych czynnościach organów administracji publicznej przez obwieszczenie lub w inny zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości sposób publicznego ogłoszenia [...]. (KPA, s. 25)

Strona powinna być zawiadomiona o miejscu i terminie przeprowadzenia dowodu ze świadków, biegłych [...]. (KPA, s. 32)

W kontekstach z wyrażeniami *poinformować* i *powiadomić* uwidacznia się podrzędny status partycypana 'nadawca'.

W razie faktycznej zmiany stanu upoważniającego do obniżki zaliczek lub utraty możliwości do opodatkowania dochodów zgodnie z art. 6, podatnik jest zobowiązany poinformować o tym płatnika [...]. (P, s. 61)

Poręczający jest obowiązany niezwłocznie powiadomić sąd lub prokuratora o wiadomych mu poczynaniach oskarżonego [...]. (KPK, s. 231)

Partyccpant, który daje środki pieniężne i rzeczy materialne, jest charakteryzowany przez czynność albo cechę. W przykładach, w których dawanie obejmuje środki pieniężne, grupę werbalną współtworzą wyrażenia *wpłacić (coś)* i *wyłożyć (coś)*. Na rolę 'dawca' może się nakładać rola 'podporządkowany'.

Podatnik uzyskujący dochód, o którym mowa w art. 24 ust. 5 pkt 7, jest obowiązany wpłacić płatnikowi kwotę należnego zryczałtowanego podatku dochodowego przed terminem określonym w art. 42 ust. 1. (P, s. 67)

W warunkach aukcji lub przetargu można zastrzec, że przystępujący do aukcji lub przetargu powinien, pod rygorem niedopuszczenia do nich, wpłacić organizatorowi określoną sumę albo ustanowić odpowiednie zabezpieczenie jej zapłaty (wadium). (KC, s. 37)

Na żądanie poszkodowanego zobowiązany do naprawienia szkody powinien wyłożyć z góry sumę potrzebną na koszty leczenia, a jeżeli poszkodowany stał się inwalidą, także sumę potrzebną na koszty przygotowania do innego zawodu. (KC, s. 99)

Zdania mówiące o dawaniu rzeczy materialnych konstytuują wyrażenie *oddać (coś)*. Strukturalizacja roli 'dawca' jest nieobligatoryjna.

Najemca może rzecz najętą oddać w całości lub części osobie trzeciej do bezpłatnego używania albo w podnajem, jeżeli umowa mu tego nie zabrania. (KC, s. 142)

Przechowawca nie może oddać rzeczy na przechowanie innej osobie, chyba że jest do tego zmuszony przez okoliczności. (KC, s. 180)

Przedmioty o wartości artystycznej lub historycznej oddaje się na przechowanie właściwej instytucji. (KPK, s. 212)

B. Zdania, w których podmiotem formalizowany jest 'biorca', stanowią nieliczną grupę. Większość przykładów pochodzi z jednego źródła – *Kodeksu pracy*. Dla badanego materiału charakterystyczne jest to, że ujęta podmiotem rola 'biorca' jest mało wyrazista w planie formalnym. Decyduje o tym kilka czynników. Wskutek ograniczeń formalizacyjnych

nie zawsze w grupie werbalnej występuje jednoznaczny wykładnik rozpatrywanej relacji. Idzie w tym miejscu o struktury zdaniowe konstytuowane przez wyrażenia *mieć prawo* i *zachowywać prawo*. Wymienione elementy otwierają miejsce dla wyrażenia przyimkowego mającego postać *do (czegoś)*. Tylko w jednym przykładzie przyłączany przez przyimek rzeczownik komunikuje zdarzenie, przez co służy uwydatnianiu analizowanej relacji.

Obywatel ma prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne. (Konst., s. 38)

Najczęściej wskazany rzeczownik sygnalizuje obiekt brania. Przeważnie obiekt ten stanowią środki pieniężne.

Pracownik ma prawo do godziwego wynagrodzenia za pracę. (KP, s. 28)

Pracownicy mają prawo do jednakowego wynagrodzenia za jednakową pracę lub pracę o jednakowej wartości. (KP, s. 31)

W okresie wypowiedzenia pracownik ma prawo do wynagrodzenia w wysokości przysługującej przed odwołaniem. (KP, s. 51)

Za czas niewykonywania pracy pracownik zachowuje prawo do wynagrodzenia tylko wówczas, gdy przepisy pracy tak stanowią. (KP, s. 55)

Każdy bezprawnie pozbawiony wolności ma prawo do odszkodowania. (Konst., s. 33)

Niekiedy obiekt brania ma wymiar niematerialny.

W razie zgonu dziecka po upływie 8 tygodni życia, pracownica zachowuje prawo do urlopu macierzyńskiego przez okres 7 dni od dnia zgonu dziecka. (KP, s. 92)

Każdy ma prawo do informacji o stanie i ochronie środowiska. (Konst., s. 42)

W przedstawionych strukturach zdaniowych zwraca uwagę nieobecność na powierzchni partycypanta 'dawca'. To sprawia, że ujęta podmiotem rola 'biorca' zostaje zatarta²⁵.

Izolowanym przykładem jest zdanie, w którym komunikowane są dwie role konwersywne. Jeśli 'biorca' pokazuje się w podmiocie, 'dawca' ma swój językowy wykładnik w składniku podrzędnym rozbudowanego wyrażenia przyimkowego *ze strony (czegoś)*. Jest ujęty tym składnikiem w sposób metonimiczny.

²⁵ Por. uwagi dotyczące formalizacji roli 'dawca' na str. 4; zob. przypis 23.

Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych. (Konst., s. 40)

Brak przyległości między planami semantycznym i formalnym uwiadacza się również w zdaniach budowanych przez czasownik *przysługiwać*. W zdaniach tych – podobnie jak w przykładach z wyrażeniami *mieć prawo* i *zachowywać prawo* – wyzerowany jest predykatywny wykładnik relacji konwersywnej w grupie werbalnej. To, co różni opisywany materiał od omówionych przykładów, to inny rozkład ról semantycznych w obrębie struktury zdaniowej. W zdaniach ze słowem *przysługiwać* w pozycji podmiotu przywołuje się obiekt brania, z kolei osobowy uczestnik akcji jest ujęty wyrażeniem w celowniku.

Pracownikowi, który nie pozostawał w związku z wyborem na urlopie bezpłatnym, przysługuje odprawa w wysokości jednomiesięcznego wynagrodzenia. (KP, s. 52)

Pracownikowi wykonującemu pracę w porze nocnej przysługuje dodatek do wynagrodzenia za każdą godzinę pracy w porze nocnej [...]. (KP, s. 80)

W przypadku niewykorzystania przysługującego urlopu w całości lub w części z powodu rozwiązania lub wygaśnięcia stosunku pracy pracownikowi przysługuje ekwiwalent pieniężny. (KP, s. 87)

W razie niemożności zapewnienia w tym okresie innego zatrudnienia pracownicy przysługują świadczenia określone w odrębnych przepisach. (KP, s. 89)

Rozpatrywana relacja konwersywna staje się czytelna, jeśli w planie formalnym pojawiają się dwa osobowe partycypany: 'biorca' i 'dawca'. Taka sytuacja należy jednak do wyjątków.

W razie śmierci pracownika w czasie trwania stosunku pracy lub w czasie pobierania po jego rozwiązaniu zasiłku z tytułu niezdolności do pracy wskutek choroby rodzinie przysługuje od pracodawcy odprawa pośmiertna. (KP, s. 60)

W podmiocie może również dojść do zaistnienia roli 'biorca', jeśli grupę werbalną współtworzy słowo *odebrać* (coś). Partycypana 'dawca' ujmuje się wówczas wyrażeniem przyimkowym *od* (kogoś). Obiekt objęty akcją jest niezmaterializowany.

Przyrzeczenie od świadka może odebrać tylko sąd lub sędziego wyznaczony. (KPK, s. 194)

Niekiedy 'dawca' jest sformalizowany podmiotem w odrębnym zda-

niu. Wskazaną rolę uwydatnia czasownik *wydawać* ze zdania podrzędnego.

Zamawiający obowiązany jest odebrać dzieło, które przyjmujący zamówienie wydaje mu zgodnie ze swym zobowiązaniem. (KC, s. 137)

Inny składnik grupy werbalnej akcentujący zależność 'dawca' : 'biorca' to *przyjąć* (coś). W wyekscerpowanym przykładzie strukturalizację roli 'biorca' w podmiocie blokuje predykatyw modalny *można*.

Od pracodawcy, u którego oskarżony jest zatrudniony, od kierownictwa szkoły lub uczelni, których oskarżony jest uczniem lub studentem, od zespołu, w którym oskarżony pracuje lub się uczy, albo od organizacji społecznej, której oskarżony jest członkiem, można, na ich wniosek, przyjąć poręczenie, że oskarżony stawia się na każde wezwanie [...]. (KPK, s. 230)

*
* *

Przeprowadzona analiza pozwala wysnuć kilka ogólnych wniosków:

1. W opisie ról semantycznych 'dawca' i 'biorca' konieczne jest rozpatrywanie całej struktury zdaniowej. Grupy werbalne są o tyle ciekawe, że zawierają składniki, które jednoznacznie sygnalizują dawanie i branie. Z kolei grupy imienne służą bliższej charakterystyce podmiotów – członków wspólnoty administracyjno-prawnej.

2. Przestrzeń administracyjno-prawną współtworzą nie tylko różne podmioty, lecz także zależności, w jakie wstępują te podmioty. Zwraca uwagę zależność 'dawca' : 'biorca', jednak o wiele bardziej znamienna jest relacja 'dominujący' : 'podporządkowany', wyływająca przede wszystkim z różnic zawodowych między uczestnikami akcji i charakteru danej regulacji prawnej. Trzeba dodać, że role budujące wskazaną relację mają swoje wyraziste wykładniki w grupie imiennej. Pominięcie relacji 'dominujący' : 'podporządkowany' sprawiłoby, że opis zależności 'dawca' : 'biorca' byłby niepełny.

3. W tekstach prawnych dominują grupy werbalne ze składnikami, które bezpośrednio (jednoznacznie) wskazują na rolę 'dawca'. Liczne z tego typu wyrażen są skorelowane z określonymi grupami imiennymi – wykładnikami instytucjonalnych i osobowych podmiotów o nierównorzędnym statusie. Jeśli w podmiocie na rolę 'dawca' nakłada się 'dominujący', to grupę werbalną współtworzą np. wyrażenia *wydać* (coś), *udzielić/udzielić* (czegoś) czy *doręczać/doręczyć* (coś). Jeśli rola 'dawca' krzyżuje się z rolą 'podporządkowany', to grupę werbalną budują wyrażenia typu *składać/złożyć* (coś) i *wnieść* (coś).

4. Grupy werbalne pozbawione jednoznacznego wykładnika rozpatrywanej relacji stanowią mniejszość. Pojawiają się wyłącznie w zdaniach, w których w podmiocie ujawnia się 'biorca'.

5. Rozpatrywany materiał odzwierciedla zatarcie funkcji celownika; przypadku, za pośrednictwem którego ujmuje się rolę semantyczną 'biorca'. W licznych przykładach miejsce tego przypadku w zdaniu jest wyzerowane. Wówczas 'biorca' nie ujawnia się na powierzchni. Ponadto coraz częściej w funkcji wykładników wskazanej roli występują składniki imienne w pozycji podrzędnej, budujące wyrażenia przyimkowe *na żądanie (kogoś)* i *na wniosek (kogoś)*.

6. Rozważania uświadamiają istnienie nierozzerwalnego, wzajemnie się warunkującego związku łączącego plan treści z planem wyrażania²⁶. Aby w podmiocie mogła zaistnieć rola 'dawca' lub rola 'biorca', w innym miejscu struktury zdaniowej musi zostać sformalizowana druga rola tworząca konwers (dla roli 'dawca' w podmiocie będzie to 'biorca', natomiast dla roli 'biorca' w podmiocie – 'dawca'). Nieujawnienie drugiego uczestnika akcji – członu konwersu sprawia, że w pozycji podmiotu zaciera się znaczenie konwersywne, pokazuje się natomiast rola 'sprawca akcji'.

OBJAŚNIENIE SKRÓTÓW

- KC – *Kodeks cywilny*
- KP – *Kodeks pracy*
- KPA – *Kodeks postępowania administracyjnego*
- KPK – *Kodeks postępowania karnego*
- Konst. – *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.*
- P – *Podatki*

'DONORS' AND 'RECIPIENTS' IN CONTEMPORARY LEGAL TEXTS

Summary

Semantic roles building a conversion 'donor': 'recipient' have been analyzed from a syntactic perspective. The author researches sentence structures, including verbal and nominal groups. She considers ways of surface realization of two semantic roles. As far as verbal groups are concerned, she discusses elements which unambiguously express the subject conversional relation. On the basis of nominal groups' review, she determines who 'donors' and 'recipients' are, and what place they take in an administrative and legal space.

²⁶ Z. Krążyńska, *Znaczenia gramatyczne staropolskich...*, op. cit., s. 359.